

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Qosimjon Ma'murov (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ilyos Ismoilov

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon)

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Bahriddin Umurzoqov**

Aliy Safiy Hiraviy qalamiga mansub yangi topilgan qo'lyozmalar va ijodkorning Toshkent qo'lyozma fondlarida mavjud asarlari **3**

Furqat To'xtamurodov

Muhsiniy devoni nashri **27**

ADABIYOTSHUNOSLIK**Nurboy Jabborov**

"Firdavsu-l-iqbol" – Ogahiyning badiiy-tarixiy nasrdagi ilk tajribasi **38**

Husniddin Eshonqulov, Dilorom Sodiqova

Muslihabegim Miskin – XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi **67**

Jumayeva Dilnoza

"Yusuf va Zulayxo" dostonlarining obrazlar tizimi tahlili **86**

Muslihabegim Miskin – XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste’dodli zullisonayn shoirasi

H.Eshonqulov¹

D.Sodiqova²

Abstrakt

Maqolada asrlar davomida shakllangan e’tiqodiy qarashlarimizga tayanib, shular asosida o’zining ilohiy-irfoniy, ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy, axloqiy-ta’limiy qarashlarini o’zbek va tojik tillarida badiiy aks ettirishga intilishgan, iste’dodli sohibdevon shoira Muslihabegim Miskin haqida so’z yuritiladi. XIX asr Buxoro adabiy muhitida bunday zullisonayn shoironing uchrashi nihoyatda noyob adabiy-estetik hodisa sanaladi. U islomiy e’tiqod asosida tarbiya topib shu ruhda badiiy ijod bilan shug’ullangani bois shoironing hayoti va ijodiy faoliyati o’tgan asr adabiyotshunoslari tomonidan deyarli o’rganilmadi. Muslihabegim lirik turning g’azal, mustazod, muxammas, musaddas, mustasne’, muashshar, ruboiy, soqiynoma, fard singari janrlarda ijod etish bilan bir qatorda she’riy va nasriy hikoyatlar ham yozgan. Shoironing bir-biridan keskin farqlanmaydigan 3 devoni bizgacha yetib kelgan bo’lib, qiyosiy o’rganilganda, ushbu devonlarda Muslihabegim Miskinning o’n ming misradan ortiq she’riy merosi mavjudligi kuzatiladi. Maqolada shoira hayoti va ijodining o’rganilishi tarixi xususida to’xtanilib, she’rlari tahlili asosida shoira hayoti va ijodiy faoliyatining ayrim jihatlari yoritiladi, uning iste’dodli zullisonayn shoira ekanligi she’riyati misolida muayyanlashtiriladi.

Kalit so’zlar: *Muslihabegim Miskin, Abdulvohid, XIX asr Buxoro adabiy muhiti, zullisonayn shoira, devon, hasbi hol, lirik janrlar, she’riy va nasriy hikoyat,*

---

¹Eshonqulov Husniddin Pirimovich, filologiya fanlari doktori (DSc), Buxoro davlat universiteti, O’zbek tili va adabiyoti kafedrası.
e-pochta: husniddin.eshonqulov72@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4805-3879

²Sodiqova Dilorom Tursunovna, ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi, Buxoro davlat universiteti O’zbek tili va adabiyoti kafedrası mustaqil izlanuvchisi
e-pochta:erkdil2004@mail.ru

Kirish

Muslihabegim Miskin islomiy ruhda tarbiyalanib, shu ruhda badiiy ijod bilan shug'ullangan iste'dodli zullisonayn shoira. Uning ijodiy merosida gunohlardan forig' bo'lishga qaratilgan Allohga munojotlar, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning shafotlariga noil bo'lish umidvorligi bilan bitilgan nazm namunalari, ilohiy ishq, naqshbandiya pirlariga bo'lgan yuksak mehr singari ilohiy-irfoniy mavzular badiiy talqin qilingani bois uning hayoti, ijodiy merosi o'tgan asr adabiyotshunosligida deyarli o'rganilmadi. Muslihabegim Miskin devonlari saqlanib qolganligi uchun u haqdagi ayrim ma'lumotlar qomuslarda [Ўзбек Совет энциклопедияси 1976, 282], Sharq qo'lyozmalari kataloglari [Собрание восточных рукописей 1987, 219; Каталог фонда института рукописей 1989, 129], shuningdek, ayrim ilmiy tadqiqot [Қодирова М 1977, 168-169] va maqolalarda [Сафаров О 1996, 3; Сафаров О., Сафарова Х 1997, 3; Сафаров О., Сафарова Х (а) 2012, 34-36; Сафаров О., Сафарова Х (b) 2012, 43-46; Нуриддинов Ш 2010, 80-82] shoiraning shaxsi, hayoti va ijodiga doir muayyan taassurotlar o'z ifodasini topgan. Ta'kidlash lozimki, taniqli adabiyotshunos M.Qodirova o'zining «XIX asr o'zbek shoiralari ijodida inson va xalq taqdiri» nomli risolasida birinchilardan bo'lib, shoiraning hayot yo'li va ijodi haqidagi muxtasar, ammo ilmiy ahamiyatga molik mulohazalarni bayon etadi. Olima O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasida 972/1 inventar raqami ostida saqlanayotgan Muslihabegim Miskin devonida shoiraning etti ming misradan ortiqroq she'rlari jamlanganligi, shuningdek, unda Husayn va Fotima haqidagi nasrda bitilgan rivoyat va "G'ornoma" asari mavjudligiga e'tiborni qaratadi. Ayni choqda devondan o'rin olgan hasbi hol ruhida bitilgan masnaviyga tayanib, shoiraning hayotiga oid lavhalarni o'quvchiga taqdim etadi. Muslihabegim Miskinning tavallud va vafot etgan yillari haqida ma'lumot keltirilmagan bo'lsa-da, M.Qodirova ijodkorning she'rlarini tahlil jarayoniga tortib, uning XIX asrning ikkinchi yarmida hayot bo'lganligini ma'lum qiladi. O'tgan asrning yetmishinchi yillarda chop etilgan ushbu risolada shoira haqidagi dastlabki jumla: *"O'zidan keyin yaxshigina meros qoldirgan, lekin adabiyotshunoslikda asari hali o'rganilmagan shoiralardan biri Muslihabegim Miskindir"* [Қодирова М 1977, 168], - tarzida ibtido topganligi diqqatga sazovordir. Yuqorida nomi qayd etilgan qomusdagi ma'lumotlar ham M.Qodirova risolasidagilarning qisqacha bayoni bo'lib, unda shoiraning Alisher Navoiy uslubida g'azallar yozganligi ham qayd

etilgan. Qomusdagi ushbu ma’lumotlar professor O.Safarov va dotsent H.Safarovalarning maqolasida e’tirof etilganidek [Сафаров О., Сафарова Х (а) 2012, 43], M.Qodirova tomonidan yozilganiga shubha uyg‘otmaydi. Umuman olganda, yuqorida nomi keltirilgan qomus uchun ham, nomlari qayd etilgan tadqiqotchilar tomonidan o‘rtaga tashlangan ilmiy mulohazalar uchun ham Muslihabegim Miskinning bitta devoni [Miskin 1878, Devon] manba vazifasini o‘tagan.

Asosiy qism

Shayboniylar sulolasi, ayniqsa, Ubaydulloxon (1533-1540) hukmronligi davridan yana qayta muhim bir madaniy markaz maqomida bo‘lgan Buxoro adabiy muhitida XIX asrning oxiri XX asrning boshlariga qadar ayollarning badiiy ijod bilan shug‘ullanganligi deyarli kuzatilmaydi. XIX asr Buxoro adabiy muhitida Muslihabegim Miskindek zullisonayn shoiraning uchrashi nihoyatda noyob adabiy-estetik hodisa sanaladi. Keyingi olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz samarasi o‘laroq shoiraning yana ikki devoni mavjud ekanligi aniqlandi. Ular dastlab O‘zbekiston Respublikasi FA Hamid Sulaymon nomidagi qo‘lyozmalar instituti xazinasida 1962/1, 1277 raqamlari ostida saqlangan [Miskin (a). Devon; Miskin (b). Devon]. Mazkur institutning faoliyati to‘xtatilishi munosabati bilan ushbu devonlar O‘zRFASHI xazinasiga o‘tkazilgan.

Muslihabegim lirik turning g‘azal, mustazod, muxammas, musaddas, mustasne‘, muashshar, ruboiy, soqiynoma, fard singari janrlarda ijod etish bilan bir qatorda she‘riy va nasriy hikoyatlar ham yozgan. Shoiraning bir-biridan keskin farqlanmaydigan 3 devoni bizgacha yetib kelgan bo‘lib, qiyosiy o‘rganilganda, ushbu devonlarda Muslihabegim Miskinning o‘n ming misradan ortiq she‘riy merosi mavjudligi kuzatiladi. Ularning birida shoira o‘zini tavoze‘ bilan tanishtirib, nomining oshkor bo‘lmasligi tarafdori ekanligini quyidagicha badiiy ifodalaydi:

Nomi man Muslihabegim buvad guftam: “Yod dor”,
Guft Miskin: “Nomi xudro to nagardad oshkor”.

[Miskin 1878, Devon 1^a]

Mazmuni: Mening nomim Muslihabegimdir, unutma, deb aytaman. Miskin deydi: “Nomimni hech qachon oshkor etma”.

Muslihabegim Miskinning hayoti va faoliyati, ijodiy merosi haqida ma’lumot beruvchi asosiy manba shoiradan bizgacha yetib kelgan devonlari sanaladi. Ularda ijodkorning o‘z shaxsini tanishtirishga yo‘naltirilgan baytlar mavjudligiga guvoh bo‘lish mumkin.

Shunday mazmundagi misralar Miskinning “*Man na shayxam, na avliyo, na izom*” (“Men na shayxman, na avliyo, na ulug’lardan”) satri bilan boshlanuvchi masnaviysida uchraydi:

Kamina nom shud Muslihabegim,
Ba Miskin nomi xudro guft ta’yin.

Ki mavludi zi farzandi Buxoro,
Padarro nom shud mullo Nurillo.

Ki jaddam nomi Abdulloh xoja eshon,
Zi farzandi Buxoro buvad, ey jon.

Ki budand doimo jo’yoni Oллоh,
Ki holo raftaand Ka’batulloh. [Miskin 1878, Devon 121^b]

Mazmuni: Kaminaning ismi Muslihabegimdir. O’z nomimni (taxallusimni) Miskin deb atadim. Buxoro farzandiman, shu erda tug’ildim. Mullo Nurillo otamning nomi bo’ldi. Bobomning nomi Abdulloh xoja eshondir. Ey jon, u ham Buxoro farzandi bo’lgan. Doimo Allohni izlovchi bo’lgan, haligacha Ka’batullohga ketgan.

Keltirilgan iqtibosdan ayonlashadiki, Muslihabegim shoira-ning ismi bo’lib, o’z xohishiga ko’ra, Miskin taxallusini qo’llagan. Buxoroda tavallud topgan Muslihabegimning otasi mulla Nurillodir. Shoira otasining nomiga “mullo” so’zini qo’shib qo’llaganiga e’tibor qaratsak, u iymon-e’tiqodli oilada tarbiya topganiga ishora qilganligini sezish mumkin. Bobosi sha’niga bitilgan baytlar fikrimizni yanada quvvatlantiradi. Ayniqsa, uning e’tiqodiy qarashlariga sadoqatli ekanligini Alloh izlovchi sifatida hanuzgacha Ka’batullohga yo’l olganining badiiy ifodasidan idrok etsa bo’ladi. Shoira-ning tug’ilib, vafot etgan sanalariga aloqador ma’lumotlar devonlar tarkibida uchramaydi. Muslihabegim Miskinning she’rlaridan namunalar keltirilgan ushbu 972/1 raqamli devonining 143a varag’ida esa: “*Tammom shud in noma 1295*” (“*Bu noma 1295- yilda tugadi*”) tarzidagi ma’lumot keltiriladi. Ushbu hijriy sana melodiya aylantirilganda, devonning 1878-yilda tartib berilganligi ayonlashadi. Shuningdek, yuqoridagi masnaviydan so’ng devondan o’rin olgan quyidagi fard ham shoira yashagan davrini oydinlashtirishga xizmat qiladi:

Dar zamoni Mir Sayyid Muzaffar Bahodir Sulton,
In g’azalhora bexono ba jigar kardam bayon.

[Miskin 1878, Devon 121^b]

Mazmuni: Mir Sayyid Muzaffar Bahodir zamonida bu g‘azallar-ni o‘qib, jigar (yaqin kishim)ga bayon qildim.

Buxoro amiri Nasrulloxon vafotidan so‘ng, uning o‘g‘li Sayyid Muzaffariddin Karmanadan kelib, 1859-yil Buxoro taxtiga o‘tiradi. U 25 yildan ortiqroq davr mobaynida 1885-yilga qadar turli viloyatlarda hukmdorning farmonlariga bo‘ysunmay isyonlar sodir etilayotgan, ayni choqda ruslarning Turkiston tuprog‘iga yurishlari boshlangan g‘oyatda tahlikali zamonda Buxoro amirligini idora qildi [Олимиий 2004, 50-63]. Shoira bu davrda Turkistonda sodir bo‘layotgan vaqealardan yaxshi xabardor, qator nazmiy asarlar muallifi va sohibdevon ijodkor sifatida kamolot yoshida bo‘lgan, deyish mumkin.

Muslihabegim Miskinning 972/1 raqamli devoni «Bismillohir rahmonir rahim» ilohiy kalimasidan so‘ng shayx Abdulvohid haqida masnaviyda bitilgan 42 baytli hikoyat bilan boshlanadi. Shoira asar qahramonini o‘quvchiga quyidagicha tanishtiradi:

Ki dar shahri Buxoro buvad yak darveshi donoye,
Ki shayxi nomdor buvad on mahbubi donoye .

Davomat dar payi jud-u saxo-yu adl ko‘shida,
Libosi ashxiyoro dar badani on shayx po‘shida.

Tamomi muflisi miskin zi xonash bahravar budand,
Mudom on shayx az tarsi xudo bo chashmi tar budand.

Ki sultoni Buxoro doimo mekard in’ome,
Ki budand mardumi shahri Buxoro muxlisi joni.

Har on kasro pesh oyad agar yak qissayi mushkul,
Ravad az nazdi o‘ro on zamon on muddao hosil.

Jahon fayzi futuhi o‘, ki mashhuri Buxoro shud,
Banazdi podshoh on shayxro martabayi a‘lo (shud).

Shuda nomi sharifi o‘ ba Abdulvohidi mashhur,
Ki buvad doim ba zikri on xudovandi jahon mag‘rur.

[Miskin 1878, Devon 2^a]

Mazmuni: Buxoro shahrida bir dono darvesh bo‘lgandi. U dono

mahbub (sevikli) nomdor shayx edi. Saxovat-u adolat, in'om-ehson yo'lida doimo harakat qilib, jismida ashxiyorlar libosini kiygandi. Uning xonadonidan barcha kambag'al-u miskin bahramand edi. Shayx Xudodan qo'rqqani bois doimo ko'zida yosh turardi. Buxoro sultoni hamisha unga in'om qilib turar, shahar aholisi jonining muxlisi (doimo sog'-salomat bo'lishini xohlovchilar) bo'lgandi. Biror mushkul qissa har qanday kishining taqdirida sodir bo'lsa, uning nazdidan o'sha zamon qiyinchilik barham topib, muddao hosil bo'lardi. U jahonning fayz-u futuhi, Buxoroning mashhur kishilaridan biriga aylandi. Podshoh nazdida yuksak martabali shayxlarning biri bo'lib qoldi. Abdulvohid nomi bilan mashhur bo'lgan bu kishi doimo Xudoni zikr etish bilan mag'rur edi.

Hukmdorning yuksak hurmatiga sazovor bo'lgan, xalqning ishonchini qozongan shayx Abdulvohidning ko'ngliga Ka'batullohni ziyorat qilish istagi tug'iladi. Xotini va farzandi har qancha iltijo qilishmasin, uning xohishiga mone'lik qilolmaydi. Shayx olti yoshli qalbi qaynoq farzandini hech qachon o'zidan yiroqlashishini istamasdi. Shu bois uni ham o'ziga hamroh qiladi. Shunday qilib, ota-bola besh yil davomida dom-daraksiz ketishadi. Bechora onayizor ularning yo'lida intizor bo'lib to'qqiz yoshli qizi bilan qoladi. Shayx Abdulvohidning qizi juda ham aqlli, dono "xush xulq-u, shirin suxan-u, zeb-yu porso" bo'lib ulg'ayadi. Biroq uning kamolidan bahramand bo'lib yashash bechora onaga nasib etmaydi. Masnaviydagi quyidagi bayt bu mudhish voqeaning obrazli ifodasidir:

Banogah dar kamoli o' zavoli bemahal omad,
Xazod shud navbahori o' chunon bodi ajal omad.

[Miskin 1878, Devon 2^b]

Mazmuni: Uning kamoliga to'satdan bemahal zavol keldi, ajal shamoli esib, uning navbahori xazon bo'ldi.

Qiz bu foniy dunyoni tark etgandan so'ng, g'oyibona pinhon kezib yuruvchilardan xabar keladi. Shayx va uning o'g'li sog'-salomat yurtiga qaytib, qarindoshlar bilan ko'rishishadi. Ona nihoyatda ke-lishgan, oqil-u dono bo'lib voyaga yetgan o'n bir yoshli o'g'li bilan diydorlashishga muassar bo'ladi. "*Husni jamoli go'yo Yusufi soniy*" bo'lgan o'g'il darvesh otasi - pokdamon shayxga juda o'xshardi. Bu baxt voqe' bo'lganidan quvongan ona Parvardigorga shukronalar qiladi, o'g'lini bir lahza ham yonidan uzoqlashtirmaydi. Oradan bir yil o'tgach, "*xazoni bemahal*" bechora onaning qalbida so'nmas dog' qoldirib, bu farzandini ham navqiron yoshida olib ketadi. Shayx Abdulvohid bu fojealarga ortiq toqat qilolmaydi:

Ki on shayxi jahon dar on zamon dar so’xti dunyo shud,
Nakarda istiqomat, boz so’yi Ka’batulloh shud.

Beguft: “Bar man harom ast in Buxoro, nest joyi man,
Dar injo nest istodani digar sabr-u qarori man”.

Ba xud hamrah burd o’ yak-du sola farzandash,
Qazoro dar rasid tiri ajal bar on jigarbandash.

[Miskin 1878, Devon 3^a]

Mazmuni: Shayxi jahon o’sha onda yongan dunyoga aylandi. Bu yerda ortiq turolmay, yana Ka’batulloh sari yo’naldi. “Endi menga Buxoro haromdir, bu yer mening joyimmas. Bu yerda qolishga ortiq sabr-u qarorim qolmadi”, - dedi. Ikki-uch yoshli farzandini o’ziga hamroh qilib olgan edi, taqdir taqozosi bilan ajal o’qi bu jigarbandiga ham yetib bordi.

Shayx Abdulvohid Haqning amriga rizolik bildirib, farzandlarini tuproqqa topshirsa-da, ayriliq dog’iga chidolmay to’xtovsiz ohu-fig’on chekadi. Tasalli topish uchun yana bir ayolga uylanadi. Bir necha yil ko’zdan g’oyib bo’lib, ba’zan Buxoroda ham ko’rinib qoladi. Bu hol takrorlanib turadi. Dilbandlarini yo’qotgan onayizor esa taqdir hukmiga sabr qilib, qolgan umrini toat-ibodatga bag’ishlaydi.

Mazkur she’riy hikoyat Muslihabegim Miskin hayoti bilan qiziqqan tadqiqotchilarning e’tiborini o’ziga jalb etgan. M.Qodirova ushbu manzamani debocha deya baholab: “...shoiraning o’z hayotiga oid avtobiografik ma’lumotga ham o’xshab ketadi” [Қодирова М.1977, 168], - deb yozadi. Professor O.Safarov va H.Safarovalar esa masnaviydagi “Ki shayxe nomdor bud on mahbubi donoye” satriga asoslanib: “Muslihabegim Miskin Buxoroda el orasida, hatto amirlik darborida ham e’tibor qozongan shayx Abdulvohidning zavjai muhtaramasi bo’lgan” [Сафаров, Охунжон ва Ҳилола Сафарова (b). 2012, 43] - deya komil ishonch bilan qayd etadi. She’riy hikoyatda tasvirlangan onaizorning ruhiy holati bilan devonlardagi shoiraning hasbi holi talqiniga bag’ishlangan nazm namunalariidagi o’zaro uyg’unlik ham ushbu masnaviyda ijodkorning achchiq qismati badiiy ifodasini topganligiga qanoat hosil qildiradi. Bunday o’xshashlik, avvalo, she’r qahramonining bekas-u g’aribliigi badiiy talqinida namoyon bo’ladi:

Miskin g’arib-u bekas-u darmonda ast zor,
Dar ro’zi hashr rahm kun, ey podshohi mo.

[Miskin 1878, Devon 32^a]

Mazmuni: G'arib-u bekas Miskin qiyin ahvolda zor qolgan. Ey bizning podshohimiz, hashr kuni (qiyomatda o'lganlarni tiriltirish chog'ida) unga rahm qilgil!

Shoira devonidagi g'azallarning salmoqli qismini yuqorida keltirilgan baytdan anglashilgani kabi munojot g'azallar tashkil etadi. Shunday mazmundagi g'azallarda Muslihabegim Miskin bot-bot bekas-u g'aribligini eslatadi. Ayni holat ijodkorning o'z-o'zini malomat qilish ruhida bitilgan g'azallarida ham kuzatiladi. Bunday nazm namunalarida Muslihabegim Miskin toat-ibodatda bardavom bo'lolmagani, gunohlari ko'payib ketganini talqin etib, Allohning rahmatidan umidvorligini ham o'ziga xos mungli ohangda, ko'pincha hazaji musammani solim (ma'foiylun ma'foiylun ma'foiylun ma'foiylun) vaznida bitilgan g'azallarida badiiylashtiradi. Shoiraning o'zbek tilida ijod etilgan quyidagi g'azali fikrimizning yorqin dalilidir:

Xudovando, sani dargohinga man qilmadim toat.
Nazar qilg'il bu holimga madad aylaki bu soat.

Gunohim ko'pturur behad, nazar qilg'il bu holimga.
Umidim bor sani dargohinga qilg'il manga rahmat.

Ilohi, osiylarg'a san o'zing rahmat ato qilg'il,
Ilohi, jumla mo'min joyini san aylag'il jannat.

Agar chandeki osiyman, umidim bor rahmatingdan,
Umid birla borurman, ey Xudoyo, aylag'il rahmat

Iloho, Miskini bechorag'a lutfi karomat qil,
Bu foniy dunyoda, parvardigoro, ko'rmadim rohat.

[Miskin 1878, Devon 43^b]

Xudoga yo'nalib, o'zini aybli sanab, gunohlari mo'lligidan no-lib she'rlar bitish musulmon mintaqa xalqlari adabiyotida ko'plab shoirlar ijodida kuzatiladigan adabiy uslub sanaladi. O'zbek mumtoz adabiyotida ilk bor Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlarida sezilarli darajada namoyon bo'luvchi bu uslubiy jilo XIX asrda ham o'quvchiga hissiy ta'sir ko'rsatishning eng ma'qul yo'llaridan biri sifatida qo'llanilib kelindi. Muslihabegim Miskin ham ushbu g'azalida Xudoga yuzlanib, bani bashar uchun o'ziga xos sinov muddati sanalgan bu o'tkinchi umrini toat-ibodatdan ayri o'tkazgani, gunohlari behad ko'payib ketgan bo'lsa-da, Allohning lutf-u marhamatidan umidsiz emasligini ba-

diyi ifodalaydi. Shoironing yuksak insoniy fazilatlar sohibi ekanligi, avvalo, o’zini gunohkor deb bilishida kuzatilsa, Yaratuvchidan barcha osiy bandalarga rahmat ato etishini iltijo qilib, keyinchalik o’zini ham nafaqat ular qatorida, balki “chandeki osiyma”, - deya e’tirof etishi-yu, lutf-u marhamatdan umidvorligini badiiy ifodalaganida yaqqol namoyon bo’ladi. G’azalning maqtasida Miskini bechoraning parvardigorga zorlanib, bu foni dunyoda rohat ko’rmaganligi evaziga Uning lutfidan benasib bo’lmasligini iltijo qilishi zamirida esa shayx Abdulvohidga bag’ishlangan she’riy hikoyatdagi onayizor obrazi ko’z oldimizga namoyon bo’ladi. Kamolini ko’rish niyatida nene mashaqqatlar bilan voyaga yetkazgan dilbandlarining birin-кетин zavolini ko’rish mushtipar ona uchun “bu foni dunyoda rohat ko’rmadim”, - deyishga to’la asos bo’ladi, albatta.

Muslihabegim Miskin she’rlarining aksariyati yuqorida ta’kidlanganidek, o’z-o’zini malomat qilish ruhida bitilganidan masalaga yondashadigan bo’lsak, u taqdirida sodir bo’lgan barcha ko’ngilsizliklarning moyasini chinakam mo’mina sifatida o’zidan izlaydi. Shu bois ijodkor o’z she’rlarida farzandlari dog’ida o’rtanayotganiga ayrim ishoralar qilish bilan cheklanadi, xolos. Quyidagi baytlar fikrimizni quvvatlantiradi:

Ey xudovandi jahon, rahmat bekun bar osiyon,
Az karam, yo rab, nazar kun in dili vayroni mo.

Miskini bechoraam dar borgohaat, ey karim,
Yak nazar kun, ey xudo, bar diydayi giryoni mo.

[Miskin 1878, Devon 32^b]

Mazmuni: Ey jahonga egalik qiluvchi tangri, osiylarga rahmat qil. Ey xudo, bizning bu vayron ko’ngillarimizga karam (marhamat) nazari bilan boq. Ey Karim, podshohlik saroyingda Miskini bechoraman. Ey Xudo, yig’loqi ko’zlarimizga bir nazar qil!

Allohga munojot ruhida bitilgan ushbu satrlarda shoira o’zini bu olamdagi “dili vayron”lar-u “diydayi giryon”lar safida ko’rishi zamirida ham o’sha achchiq qismatiga ishora qilganini sezish qi-yin emas. Bunday ishoralarda onayizor bevosita o’z dilbandlarini nazarda tutganini shoironing ayrim satrlarida bo’lsa-da, uchratish mumkin:

So’xtam az furqati o’ nola bar gardun rasid,
Koshki binam jamoli nozaninashro ba xob.

[Miskin 1878, Devon 36^a]

Mazmuni: Uning ayrilig'idan kuydim, oh-u nolam gardunga yetdi. Tushimda koshki nozanin jamolini ko'rsaydim.

Muslihabegim Miskin she'riyatida payg'ambarimiz Muhammad alayhis-salom vasfiga bag'ishlangan g'azallar salmoqli o'rin tutadi. Ularda madh etilgan go'zal xulqlar egasining diydorini ko'rishga intilish ruhi bilan sug'orilgan misralarni tez-tez uchratish mumkin. Biroq yuqorida keltirilgan baytda diydor ko'rishish bilan bir qatorda ayriliq azobida o'rtanish hissi ustuvorligi ham yaqqol namoyon bo'lib turibdi. Masalaning mana shu jihatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, shoira ushbu baytda farzandlaridan birining judoligini nazarda tutganini idrok etish qiyin emas.

Shayx Abdulvohidga bag'ishlangan she'riy manzumadagi quyidagi bayt ham e'tiborga loyiqdir:

Zaifayi nek buvad doim ba rohi buzurgon megasht,
Misoli bulbuli sho'rida doim dar fig'on megasht.

[Miskin 1878, Devon 3^a]

Mazmuni: Yaxshilik o'ylovchi zaifa doimo buyuklar yo'lida parishon bulbul misoli fig'on qilib kezardi.

Muslihabegim Miskin "buzurgon" ("buyuklar") deganda, tariqat peshvolari, ulug' avliyolarni nazarda tutadi. Shoiraning naqshbandiya tariqatiga e'tiqod qo'yganligi she'riy merosidan ayonlashadi. "In g'azal az baroyi Boboyi Samosiy" ("Bu g'azal Boboyi Samosiy haqida") sarlavhali quyidagi g'azal fikrimizning yorqin dalilidir:

Omadam bahri ziyorat in zamon dar oston,
To shavad oson maro in mushkili bor garon.

Dardmandam, mustamandam, bahri darmon omadam,
Yak nazar sozed maro, ey oftobi du jahon.

Osiyam, bechoraam doram ba dil sharmandagi,
Zi on ki on holi taboham bar shumo boshad ayon.

Omadam, ey hazrati Bobo, man az bahri davo,
Zi rahi ixlos benihodam sari xud oston.

Bekas-u sargashta-yu hayron-u muztar mondaam,
Mekunam har ro'z-u shab man nola-yu oh-u fig'on.

Miskini bechoraam – aftoda dar girdobi g’am,
Rahm kun bar holi man, yorab, ba haqqi nazdigon.

[Miskin XIX asr (a). Devon 12^b]

Mazmuni: Toki biz uchun ko‘p mushkullar oson kechsin deb, bu zamon ziyorat dengizining ostonasiga keldim. Dardmanman, qayg‘uliman, darmon dengiziga keldim. Ey ikki jahon oftobi, bizga bir bora boqing! Mening yomon holim sizga ayondirki, men osiyman, bechoraman, sharmanda bo‘lgan ko‘ngil xonasiman.

Muslihabegim Miskin o‘zi yashagan davrga qadar musulmon mintaqa xalqlari adabiyotida mavjud bo‘lgan an‘analarni teran o‘rganishga bahol-u qudrat sa‘y-harakat ko‘rsatgan ijodkordir. Uning devonlarida o‘zbek va tojik tillarida ijod etilgan g‘azal, ruboiy, fard, masnaviy, muxammas, musaddas, mustazod singari nazm namunalarining uchrashi muallifning ijod sirlari bilan oshno bo‘lishga qaratilgan jidd-u jahdining samarasi sanaladi. Ayni choqda shoiraning 10 dan ortiq she‘riy hikoyatni masnaviyda bitganligi iste’dodining yana bir muhim qirrasini sifatida namoyon bo‘ladi. Shoiraning yuqorida ta‘kidlanganidek, iymon-e‘tiqodli oilada tarbiyalanib, Abdulvohiddek xalqqa tanilgan shayx bilan taqdirdosh bo‘lgani uning ijodiga o‘zining sezilarli ta‘sirini ko‘rsatdi. Muslihabegim Miskin she‘riyatida qalban Allohga bo‘lgan ishonch, Uning lutf-u marhamati va payg‘ambarimiz Muhammad alayhis-salom shifoatidan umidvorlik, chinakamiga haqqa shaydolik, ahli bayt hamda sahobayi kiromlarga cheksiz muhabbat mavzusi yetakchilik qiladi. U mumtoz adabiyotimizning atoqli namoyandalari izidan borib, nazmiy asarlarida ko‘hna ishq mavzusini juda keng ma‘noda qo‘llab, unda o‘zining ruhiy iztiroblari, orzu-intilishlarini ham badiiylashtirdi.

G‘azal shoira ijodida eng ko‘p murojaat etilgan janr sanaladi. Muslihabegim Miskin ularning aksariyatida yuqorida qayd etilganidek, Allohga iltijo qilib, uning lutfi marhamatiga noil bo‘lish istagida ekanligini obrazli bayon etadi. Shunday mazmunda bitilgan g‘azallardagi orifona ruhning kuchliligi, ayni choqda bunday g‘azallar badiiy ifodasida ijodkor murojaat etgan obraz va timsollarning o‘ziga xosligi, ulardan mo‘mina ayolga xos nazokat-u iffatning ayonlashib turishi she‘rxonga hissiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘z holini bulbuli zorga qiyos qilish bilan boshlanuvchi quyidagi g‘azal fikrimizning yorqin dalilidir:

Chu bulbuli zor menolam ki mesozam ki afg‘onho,
Iloho, rahm kun bar holi zori chashmi giryonho.

Nadoram dar du olam, ey xudoyo, g'ayri be tu man,
Xudovando, tu rahm kun bashavq diydayi giryonho.

Zi lutfi marhamat, yo rab, tu nazar kun holi zori maro,
Ba dargohi tu doram man hamisha afg'onho.

Agar Layli sifat man zor nolam andar in olam,
Ravam bo diydayi giryon chu Majnun az biyobonho.

Man Miskin hamisha nogah vohasrato doram,
Tu rahm kun ba so'yi dil afgor siyna biryonat(ro).

[Miskin XIX asr (a). Devon 25^b]

Mazmuni: Bulbuli zordek nola qilib, fig'onlar etib kuylayman, Iloho, zor yig'loqi ko'zlarning holiga rahm qilg'il. Ey xudoyo, sensiz ikki olamda turolmayman, sen shavqli diydasi yoshlarga rahm qilgin. Yo rab, lutfi marhamating ila holi zorimizga nazar qil, dargohingda hamisha fig'onlar chekib qolaman. Qaniydi, bu olamda Laylisifat nola qilsam, Majnundek biyobonlarda ko'z yoshlarim bilan kezsam. Men Miskin hamisha nogahoniy qayg'u-g'amlar ichraman. Sen dili afgor, siynasi biryonlarga rahm qil!

Besh baytdan tarkib topgan ushbu g'azal qahramonining holiyasi bilan shayx Abdulvohidga bag'ishlangan hikoyatdagi onayizorning ruhiy iztiroblari orasida yaqinlik borligi dastlabki baytdanoq anglashilib turibdi. Ayniqsa, shoira ning hasbi holi deya talqin etilgan o'sha masnaviydagi "Zaifa nek buvad doim ba rohi buzurgon megasht, Misoli bulbuli sho'rida doim dar fig'on megasht" ("Yaxshilik o'ylovchi zaifa doimo buyuklar yo'lida parishon bulbul misoli fig'on qilib kezardi") satrlarini xotirga keltirish bilan bunga yanada qat'iy ishonch hosil qilishimiz mumkin. Muslihabegim Miskin devonlari tarkibidan o'rin olgan manzumalarga sinchiklab nazar tashlansa, bulbul ham ijodkorning eng ko'p murojaat etgan badiiy timsollari sirasiga mansubligi ayonlashadi. Shoira bu mitti beozor jonivorning to'xtovsiz sayrab turishidan uzoq yillik an'analarga tayangan holda yangicha ma'no izlashga harakat qiladi. Bulbulning gul hajrida iztirob chekishi mumtoz nazm namunalaridan barchaga ayon. E'tiborlisi shundaki, Muslihabegim Miskin uning fig'oniga o'ziga xos orifona ruh bag'ishlaydi. G'azal qahramonining bulbuli zordek nola qilib, fig'onlar chekib tinimsiz kuylashidan muddaosi zor yig'loqi ko'zlarining holiga Yaratganning shafqat nazari bilan qarashiga erishmoqdir. Bulbulning mitti ko'zlarini jovdiratib mehr izlaganidek atrofga nigoh tashlashi bilan she'r qahramoni iztiroblardan ezilganligining

ifodasi bo'lgan yig'loqi ko'zlari shafqat ilinjida yosh tarqatayotganligi orasida mutanosiblik borligini badiiy tasvirlaydi. Keyingi baytda o'sha orifona ruh tadrijiy rivojlantiriladi. Endi she'r qahramoni chinakam haq oshig'i sifatida ko'z oldimizda namoyon bo'ladi. Uning nazarida bu ikki olam Yaratuvchining o'zi, Uning vasliga vosil bo'lish saodatisiz biror qiymatga ega emas. Shu bois u shavqli ko'z yoshlariga rahm qilishni Xudodan o'tinar ekan, muddaosini ochiq-oydin baralla aytadi: "Nadoram dar du olam, ey Xudoyo, g'ayri be tu man". Ayni choqda uning ko'zlaridan oqayotgan yoshlar faqat iztirob ifodasi bo'lmay, balki bu hijron azoblari unga qandaydir shavq bag'ishlashini ham "bashavq" sifatlovchisi yordamida o'tinchlari zamirida o'ziga xos yo'sinda badiiylashtiradi. Shoiraning bunday yo'l tutishi hijriy II asrda yashagan mashhur so'fiy ayol Robiayi Adaviya (714 - 801) ning Allohga o'tli munojotlarini esga soladi. U munojotlaridan birida shunday deb yolvoradi: *"Ilohim! Senga jahannam azobidan qo'rqib ibodat qilayotgan bo'lsam, meni jahannam otashiga kuydir. Agar jannatingni orzu qilib ibodat qilayotgan bo'lsam, menga jannatni harom qil. Agar yolg'iz seni sevganim uchun ibodat qilayotgan bo'lsam, meni azaliy jamolingdan mahrum qilma, yo Rabbi!"* [Türer,Ösman. Senasız. 71] G'azalning uchinchi baytida shoira diydortalab oshiq yolg'iz o'zi emasligi, ularning safini tashkil etuvchilar soni ko'pligiga ishora qilib: "Bizning holi zorimizga rahm qil", - deya yolvoradi. Keyingi baytda esa majoziy ishq vositasida ilohiy ishq iztiroblarida o'rtangan sevishtganlar obraziga murojaat etiladi. Bulbuldek nolayi zor etishdan qanoat hosil qilolmagan ijodkor Layli singari bu olamda nola chekishni yoinki Majnundek biyobonlarda ko'zda yosh olib kezish istagida ekanligini badiiy ifoda etadi. Ko'nglidagi o'tli dardlar shu qadar bag'rini kuydira boshlaydiki, u Laylining nolalarini o'zida takrorlanishi bilan kifoyalanolmay, Majnunsifat kezishni ixtiyor qiladi. Biroq shoira o'z taqdirida jununkorlik emas, miskini bechoralik yozilganini badiiy ijodda ham unutilmaydi. G'azal maqtasida o'z holiga ishora qilib, doimo kutilmagan qayg'u-alamlar ichra qolishidan yozg'iradi. Allohdan o'zi singari dili afgor-u, ko'ksi g'amga qovrilganlarga rahm qilishini o'tinadi.

Muslihabegim Miskin o'zbek tilida bitilgan g'azallarida ham ushbu mavzuga murojaat etadi. Yuqorida tahlil etilgan manzumadan ayonlashgani kabi uning munojot g'azallaridagi orifona ruhning ustuvorligi shoiraning tafakkur olami ancha kengligi va o'ziga qadar yaratilgan adabiy an'analardan yaxshigina xabardorligidan dalolat beradi. Shu bois ham ijodkor o'zining ilohiy ishq badiiy ifodasini topgan g'azallarida she'rxonni mushohadaga chorlovchi baytlar bitish-

ga erishadi. Bunday baytlar, avvalo, gʻazalning matlasida kuzatiladi. Shoiraning quyidagi gʻazali aytilganlar nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir:

Ey shoh, mani vola-yu shaydo qiladursan,
Ishqingda kuyub munchaki rasvo qiladursan.

Majnun kabi man choʻl-u biyobonni kezibon,
Doim mani joʻyandayi Laylo qiladursan.

Bir xasta gʻaribman, sani derman bu jahonda,
Joʻyandayi ul qomati zebo qiladursan.

Devona boʻlib Majnuni hayron boʻla qoldim,
Parda ichidan boz tamosho qiladursan.

Parvonadek sham jamoliga yuribmen,
Xor qilibon koʻyunda rasvo qiladursan.

Miskin sani derman bu jahonda, u jahonda,
Ishqingda mani Majnuni shaydo qiladursan.

[Miskin XIX asr (a). Devon 137^a]

Gʻazalning asosiy qahramonlaridan biri boʻlgan maʼshuqani qiyossiz goʻzallik sohibi sifatida tasvirlash mumtoz ijodkorlarimiz badiiy yaratmalarida oʻziga xos anʼana tusini olishga ulgurgan. Tabiiyki, bunda ijodkorning erkak yoki ayol jinsiga mansubligi ham ahamiyat kasb etadi. Qayd etilgan anʼana koʻproq erkak qalamkashlar ijodida oʻziga xos uslublarda sayqanlantirilib, tadrijiy rivojlantirilganiga guvoh boʻlganmiz. Shoiralarimiz ham gʻazalning bu qahramoniga ayollarga xos nazokat bilan yondashib, oshiqona-orifona gʻazalning goʻzal namunalarini yaratishga muassar boʻlganlar. Zeb-niso, Jahonotin Uvaysiy, Nodira singari tabʼ ahli bu borada oʻzlarining sanʼatkorlik mahoratini soʻzda namoyon qildilar. Muslihabegim Miskin ham ayol ijodkorlar nazmiy yaratmalarini sinchiklab oʻrganib, gʻazaliyotida mahub obrazini oʻziga xos uslubda yaratishga intildi.

Yuqorida koʻchirilgan gʻazalning dastlabki bayti “ey shoh” tarzida mahubga murojaat bilan boshlanadi. Sheʼrxon baytni oʻqishi bilan shoirani bu qadar vola-yu shaydo, yaʼni behad oʻziga maftun qilgan shoh haqida oʻy sura boshlaydi. Bu xitob zamirida bani basharga mansub kishi nazarda tutilganmi yoinki ijodkor munojot gʻazallarida kuzatilgani singari olamning yakka-yu yagona podshohiga boʻlgan

ishqini badiiy ifoda etmoqdami? Bu mushohadalar ijodkorning o’sha xitobida ikki ma’noni bir o’zanga san’atkorona mujassamlashtirganligining samarasi sifatida namoyon bo’ladi. Haqiqiy she’r ana shunday bahslarga bois bo’ladi. Ayni choqda o’sha shohning ishqida kuyib, rasvo bo’lmoqlik zahirida ham shoira zohiriy ma’nodan ko’ra botiniy ma’noga urg’u berayotgani haqiqatga yaqindek tuyuladi. Zero, Layli va Majnun dardli ishqiy sarguzashtlariga ishora etilgan keyingi baytdan ham anglash mumkinki, majoziy va ilohiy ishq bir-birini inkor etmaydi, aksincha, hirsiy-jinsiy intilishlardan xoli bo’lgan xos ishq kishini ilohsevarlik tomon undaydi. Shoira ana shu mantiqdan kelib chiqib, atayin mahbubga “ey shoh” deya murojaat etib, she’rxonning mushohadalariga erk beradi. Keyinchalik esa mohirona qo’llangan ayrim badiiy ishoralar yordamida o’quvchini o’z g’oyalari ergashtiradi. O’sha shoh ishq she’r qahramonini Majnun singari cho’l-u biyobonlarni kezdirdi, doimo Laylini istovchi, uni har yerdan talab qiluvchiga aylantirib qo’yadi. Ma’lumki, Layli ishqidan qismatida jununkorlik paydo bo’lgan Qays el nazdida “Majnun” nomini olib, dasht-u sahrolarga yo’l oladi. Odamlar uni tushunib etmaydilar, rad etadilar. U sahrodagi vahshiy hayvonlar bilan unslashadi. Majnun Laylini iloh jamolini o’zida zuhur etgan mazhar [Комилов Н. 2009. 192-205] sifatida anglagani bois “jo’yanday Laylo” bo’lib, mahbubasining majnuniga aylanadi. Masalaga shu nuqtayi nazardan yondashadigan bo’lsak, g’azal matlasida ifoda etilgan shoh ishqida kuyib rasvo bo’lmoqlik negizida ham el anglab yetmagan ma’rifat bor. Bu rasvolik - ilohiy ishq iztiroblarida o’rtanishdir. Mana shunday iztiroblarda toblangan qalb Majnun singari iloh jamolini o’zida mujassam etgan mazhar tomon intiladi.

Shoira g’azalning tahlil jarayoniga tortilgan dastlabki baytlarini she’rxon hayajonini junbushga keltirish uchun mubolag’aviy tasvirlar bilan bezaydi. Ayni choqda ijodkor qo’llagan talmeh g’azal matlasidagi fikrni hamda o’quvchida paydo bo’lgan badiiy ehtirosni tadrijiy rivojlanishiga omil bo’ladi. Muslihabegim Miskin – munojot g’azallarida kuzatilgani singari – Majnundagi jununkorlikka havasmand bo’lsa-da, taqdirida bitilgan miskin-u bechoralikni inkor etmaydi. Shu bois g’azalning uchinchi baytidan boshlab qismatidagi siniqlikka e’tiborni qaratadi. Ijodkor g’azaldagi ko’tarinki ruhni bardavom bo’lishini ta’minlash maqsadida mazkur baytda tazod uslubidan foydalana boshlaydi. Unda tasvirlanishicha, majolsiz, xasta, kimsasiz, g’arib holda bo’lgan she’r qahramoni bu jahonda o’sha shoh deya atagan mahbubini deb, uning vasliga vosil bo’lish umidida yashaydi. Bu uning himmati balandligidan dalolat beradi. Garchi

oshiqning holati bilan maqsadi u qadar muvofiq bo'lmasa-da, himmatli oshig'ini qadrlagan mahbub uni go'zal qomat jo'yandasi, ya'ni talabgoriga aylantirib qo'yadi. Ayonlashadiki, shoiraning Layli va Majnun ishqiy sarguzashtlariga ishora qilishidan adabiy muddaosi iloh jamolini o'zida zuhur ettiruvchi mazharga e'tiborni qaratish edi. Yo'qsa, o'zi ham o'sha shoh vasliga erishish yo'lida "jo'yandayi ul qomati zebo" bo'lib qolmasdi. Lirik qahramon ana shunday holatga kelib qolgani bois u bilan Majnun orasidagi tafovut yo'qolib bordi. U g'azalning to'rtinchi baytida tasvirlanganidek, tamoman Majnun singari devona bo'lib, har tarafga taajjubli nigoh tashlaydigan bo'lib qoldi. Ajablanarli jihati shundaki, mahbub uning bu holini ham parda ichidan tamosho qilish bilan kifoyalanadi, xolos. Baytda qo'llangan parda timsoli ham g'azalning yetakchi g'oyasini oydinlashtirishga xizmat qiladi. Hujjat ul-islom Abu Homid G'azzoliy Xalloqi olamning farishtalari xususida fikr yuritarkan, quyidagi hadisga diqqatni qaratadi: "*Chindan ham Haq taolo nurli, etmish ming hijob ila yashirindurki, uning jamolini ko'ngil ko'zi bila kashf etsa bo'lur*" [Фаззолий, Абу Ҳомид. 2005. 74]. Ko'rinadiki, shoira vasf etgan Mahbubi mutlaq etmish ming parda ichida yashiringani bois oshig'iga ana shu pardalar vositasida nigoh tashlaydi. Oradan bu pardalar ko'tarilsa, oshiqning parvona holiga tushib qolishi hech gap emas. Shu parda bo'lgani holda ham oshiqning parvonaga aylanib qolgani g'azalning beshinchi baytida o'z ifodasini topgan. Oshiqning hayrat maqomidagi ushbu holati parvonaning sham jamolida yurganini eslatadi. Tabiiyki, parvona sham jamolining haroratidan qiynoqlar iskanjasiga qoladi. Jismi xor bo'lsa-da, ruhan sham bilan vahdat hosil qiladi. Majnunning qismati ham ayni holatni eslatadi. Buni saodat deb bilgan shoira g'azalning maqtasida bu dunyo-yu u dunyoda men faqat senga yetishnigina orzu qilaman, sen esa meni ishqingda Majnuni shaydo qiladursan, deya yuksak ehtiros bilan ko'nglidagini badiiy ifodalaydi.

Xulosa

Muslihabegim Miskin she'riyatida badiiy ifodasini topgan shoira hasbi holining ayrimlariga murojaat etilgan badiiy talqinidan ayonlashadiki, ijodkor XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro adabiy muhitining o'zbek va tojik tillarida barakali ijod qilgan iste'dodli sohibdevon qalamkashlaridan biri sifatida tanilgan. Iymon-e'tiqodida sobit oilada tarbiyalangan Muslihabegim islom dinining aqoyid-u ahkomlaridan yaxshigina xabardor bo'lgan. O'z davrida Buxoro amiri saroyida va xalq orasida katta hurmatga sazovor bo'lgan shayx Abdulvohid bilan turmush qurib, ikki o'g'il va bir qiz ko'rgan. Biroq

farzandlarining bu foniy dunyoni birin-ketin tark etishi ona qalbida og’ir jarohat qoldirgan. Shu bois shoira arab tilida “mungli, hazin” ma’nolarini anglatuvchi “Miskin” so’zini o’ziga taxallus sifatida qo’llagan. Naqshbandiya tariqatiga e’tiqod quygan Muslihabegim Miskin hayoti davomida sabr-u toqat yuksak insoniy fazilat ekanini amalda isbotlagan va ayni yo’nalishda o’zidan go’zal nazm namunalarini meros qoldirgan salohiyatli shoiradir.

Muslihabegim Miskin devonidan o’rin olgan g’azallarni ilmiy o’rganish asosida shunga amin bo’ldikki, shoira o’ziga qadar yaratilgan ko’p asrlik adabiy an’analarni sinchiklab o’rganib, salmoqli adabiy meros qoldirdi. Uning devonidan o’rin olgan o’zbek va tojik tillarida bitilgan g’azallar mavzularining kengligi, obrazli ifoda uslubining o’ziga xosligi bilan diqqatga sazovordir. Shoira oshiqona g’azallarida orifona ruh ustuvorlik qiladi. Bunday g’azallarda ijodkor (lirik qahramon) chinakam Haq oshig’i sifatida namoyon bo’lib, himmatining balandligi bilan o’quvchi qalbidan munosib o’rin oladi. Shoira Layli, Majnun, Yusuf, Zulayho, bulbul, parvona, sham singari badiiy timsollardan mahorat bilan foydalanib, o’zining tasavvufona g’oyalarini g’azal ixlosmandiga badiiy jihatdan barkamol satrlarda etkazishga muvaffaq bo’lgan. Ayni choqda uning mulamma’ uslubida yaratilgan g’azallari o’z davrining iste’dodli zullisonayn shoirasi bo’lganidan darak beradi.

Adabiyotlar

Каталог фонда института рукописей, том I. 1989. Ташкент: Фан

Комилов Н. 2009 Тасаввуф. Тошкент: MOVAROUNNAHR, O’ZBEKISTON.

Miskin, Muslihabegim. 1878. Devon. Qo’lyozma: O`zR FASHI, № 972/1.

Miskin, Muslihabegim. XIX asr (a). Devon. Qo’lyozma: O`zR FASHI, № 1962/1. 1277.

Miskin, Muslihabegim. XIX asr (b). Devon. Qo’lyozma: O`zR FASHI, № 1277.

Нуриддинов Ш. 2010. “Икки Мискин”. Ўзбек тили ва адабиёти 6: 80-82.

Олимий, Саййид Мансур. 2004. Бухоро – Туркистон бешиги. Форс тилидан таржима, таржимон номидан сўз боши ва айрим изоҳлар муаллифи Ҳ.Тўраев. Бухоро.

Қодирова М.1977. XIX аср ўзбек шоиралари ижодида инсон ва халқ тақдири. Тошкент: Фан.

Сафаров О. 1996. 27 январь. “Шоира Мискинни биласизми?” “Бухоро ҳақиқати”.

Сафаров, Охунжон ва Ҳилола Сафарова. 1997, 2 апрель. “Муслиҳабе-

гим Мискин”. Қалб кўзи.

Сафаров, Охунжон ва Ҳилола Сафарова (а). 2012. “Муслиҳабегим ҳаёти ва ижоди” Нақшбандия 9: 34-36.

Сафаров, Охунжон ва Ҳилола Сафарова (б). 2012. “Муслиҳабегим Мискин ҳаёти ва ижоди ҳақида” Ўзбек тили ва адабиёти 3: 43-46.

Собрание восточных рукописей академии наук Узбекской ССР. Том XI. 1987. Ташкент: Фан.

Türer, Ösman. Senasız. Ana Hatlarıyla Tasavvuf tarihi. İstanbul: Seha.

Ўзбек Совет энциклопедияси. 7-том. 1976. Тошкент: Ўзбек Совет энциклопедияси бош редакцияси.

Фаззолий, Абу Ҳомид. 2005. Кимиёи саодат. Рух ҳақиқати. Тошкент: Адолат.

Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetess of the 19th century Bukhara literare period

H.Eshonqulov
(O'zbekiston, Buxoro,
husniddin.eshonqulov72@mail.ru

D.Sodiqova
(O'zbekiston, Buxoro)
erkdil2004@mail.ru

Abstract:

The article is based on our centuries-old beliefs, on the basis of which they seek to express their divine-mystical, socio-political, spiritual-enlightenment, moral-educational views in the Uzbek and Tajik languages. A poetess Muslihabegim Miskin is mentioned. The meeting of such a brilliant poetess in the literary environment of Bukhara in the XIX century is a very unique literary and aesthetic phenomenon. The life and work of the poetess were hardly studied by literary critics of the last century, as she was brought up on the basis of the Islamic faith and engaged in art in this spirit. Muslihagegim wrote lyrical genres such as ghazal, mustazad, muhammas, musaddas, mustasne, muashshar, rubai, saqiynoma, fard, as well as poetry and prose. The poetess's three indistinguishable divans have come

down to us, and a comparative study of them reveals that Muslihabegim Miskin has a poetic legacy of more than ten thousand verses. The article focuses on the history of the study of the poetess's life and work, analyzes her poems, highlights some aspects of her life and work, and identifies her as a talented poetess.

Keywords: Muslihabegim Miskin, Abdulvahid, 19th century Bukhara literary environment, great poet, divan, autobiography, lyrical genres, poetic and prose story

About the authors: Husniddin Eshankulov - Head of the Department of Uzbek Language and Literature, Doctor of Philology, Associate Professor, Bukhara State University.

Sodiqova Dilorom - The independent Researcher of Bukhara State University.

References

Katalog fonda instituta rukopisey, tom I. 1989. Toshkent: Fan.

Komilov N. 2009. Tasavvuf. Toshkent: MOVAROUNNAHR, O‘ZBEKISTON.

Miskin, Muslihabegim. 1878. Devon. Qo‘lyozma: O`zR FASHI, № 972/1.

Miskin, Muslihabegim. XIX asr (a). Devon. Qo‘lyozma: O`zR FASHI, № 1962/1. 1277.

Miskin, Muslihabegim. XIX asr (b). Devon. Qo‘lyozma: O`zR FASHI, № 1277.

Nuriddinov Sh. 2010. “Ikki Miskin”. O‘zbek tili va adabiyoti 6: 80-82.

Olimiy, Sayyid Mansur. 2004. Buxoro – Turkiston beshigi. Fors tili-dan tarjima, tarjimon nomidan so‘zboshi va ayrim izohlar muallifi H.To‘rayev. Buxoro.

Qodirova M. 1977. XIX asr o‘zbek shoiralari ijodida inson va xalq talqini. Toshkent: Fan.

Safarov O. 1996. 27-yanvar. “Shoira Miskinni bilasizmi?” Buxoro Haqiqati.

Safarov, Oxunjon va Hilola Safarova. 1997, 2-aprel. “Muslihabegim Miskin”. Qalb ko‘zi.

Safarov, Oxunjon va Hilola Safarova (a). 2012. "Muslihabegim hayoti va ijodi" Naqshbandiya 9: 34-36.

Safarov, Oxunjon va Hilola Safarova (b). 2012. "Muslihabegim hayoti va ijodi haqida" O 'zbek tili va adabiyoti 3: 43-46.

Sobraniye vostochnix rukopisey akademiya nauk Uzbekskoy SSR. Tom XI. 1987. Toshkent: Fan.

Türer,Ösman. Senasız. Ana Hatlarıyla Tasavvuf tarihi. İstanbul: Seha.

O 'zbek Sovet Ensiklopediyasi. 7-tom. 1976. Toshkent: O 'zbek Sovet Ensiklopediyasi bosh redaksiyasi.

G'azzoliy, Abu Homid. 2005. Kimyoyi saodat. Ruh haqiqati. Toshkent: Adolat.